

տարերքը. Մտթ. անստարանին զլ. եին մէջ կը կորդարմ. «Եղբորուք կատարեալ, որպէս և հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է». նոյնպէս Սղմ. 81 զլլ. «Ոչ ապաքէն դուք աստուածք իցէք» են:

9. Անհունն. —

Զգոյթեմք թէ ի՞նչ է անհունն. սակայն կը զգամք թէ անհունութեան զաւակներ եմք. բան մը ու. իրմք մեր սրտին մէջ, որ զմեզ անցաւորէն ան. դին կը մղէ:

Աշխարհս իւր բազմազան վայելքներով չէ կա. բող զմեզ գոհացնել. անոր տալիքը շատ թանձր է անսահմանին մթնոլորտը մոռնելու. մեր ուզածը յօշոակիքէն անդին բան չուն է որ միշտ կը փաչէ զմեզ և միշտ կը խուսափի:

Անհունին զաւակներ եմք, անագին միութեան մը կոտորակներ եմք. գերագոյն ուղիւհանուէ մը բաժնուած հեռացած կաթիլներ եմք, որ անձա. նօթ հրամանի մը հնազանդելով՝ դարուց ան. յատակ անդունդներէն դուրս թափուած, սա. ընրն ու հովտներն ի վայր՝ ապառաժ քարանց զարնուելով, խորտակուելով, մաքրուելով կը դառնամք վիքստին ի Մայր աղբիւրն. — Ի՞նչ է կենսքը եթէ ոչ հասնելու ճիգ մը, անգիտա. կից կազել մը զէպ ի բարձր բան մը, զէպ ի անհուն մը, ձկտում մը՝ ձկտումէն աւելի բան մը Անհունին հետ միանալու, նման գետերու հո. սանքին՝ որ զէպ ի ուղիւհանու կը վազեն իրենց մայր աղբիւրը գտնելու.....

10. Կենսքը իւրեւրականին և բարոյականին միջև կոկի մ'է, վասն զի աշխարհիս կենսքը հո. զենքեր փորձել է:

Հոգիք կը փորձուին ուղղութեան, մաքրու. թեան և յառաջագիծութեան համար, որով կեան. քին նպատակը կ'ըլլայ մարդուս կատարելու. թիւնը փաղաքակրթութիւնը հանդերձ իւր ամէն. դիրակեցուցութեան միջոցներով չի զօրեր այս փոր. ձուելու օրէնքը խափանելու: Մարդկային ընկե. րութեան ամենէն բարձր դիրքերը գրաւողները և փաղաքակրթութեան ամեն բարեքները վայե. լելու կարող անձնաւորութիւնք՝ դարձեալ չեն կրնար խուսափիլ փորձուելու օրէնքէն, որ բա. րոյական ու հոգեկան զարգացման միակ և ան. հրաժեշտ պայմանն է:

Աշխարհիս նեղութիւնները, վիշտը, ցաւը, չար. չարանքը, վերջապէս կենաց բազմադրմի սիրտ. մաշուցները մէյմէկ գրգիւ, մէյմէկ գրգիռ պատճառներ են զմեզ մղելու զէպ ի բարւոքում, զէպ ի զարգացում և ի մի բան զէպ ի կատա. րելութիւն:

Այս մշտախռով ու հոգեչարար կոտորն մէջ

եթէ կորսնցնեմք հաւատքն ու յոյս. կորսնցու. ցած կ'ըլլանք ամենէն զօրաւոր և անհրաժեշտ օգնականին մեր ընելիք հոգեկան ուղեւորու. թեան մէջ:

Հ. Ե. ՏԱՅԵԹ

Ե Ի Ր Ի Պ Ի Դ Է Ս Հ Ի Ն Ո Ղ Բ Ե Ր Գ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Մ Է Զ

Եւրիպիդէս արդիական ոգին կը ներ. կայացնէ հին ողբերգութեան մէջ. նոր և ազատ մտածող մըն է, ինչպէս պիտի ըսուէր այսօր, որ չի հետեւիր դարուն և նոյն ժամանակ ապրող ժողովրդեան կրօ. նական, բարոյական և ընկերային գաղա. փարականին, այլ անոնց կ'ընդդիմաբանէ, կը քննադատէ զանոնք, կը ջանայ փո. խակերպել և աւելի բանաւոր ու մարդ. կային ձեւեր ընծայել անոնց, առանց սա. կայն ժիւժամանակ մտադրութիւնն ունե. նալու նուաւորացնելու կամ ապականելու բարոյականն և ընկերային կարգերը: Ընդ. հակառակն կարելի է ըսել թէ իր նպա. տակը բարձրացնել է մարդկային ընկե. րութիւնը. վասն զի ճերթողի մը զլիաւոր յարգը, ինչպէս կը յայտարարէ ինք, կը կայանայ ունեցած խոհականութեան և կորովամտութեան մէջ, որովհետև այսպէս կարելի է կ'ըլլայ մարդիկը բարւոքել. սոյն գաղափարը կը զսնենք ուրիշ յոյն հեղի. նակներու քով ալ, որոնք բանաստեղծու. թեան դաստիարակական զօրութիւն և պաշտօն կ'ընձեռնէին: Հետեւաբար Եւրիպի. դէս, մղուելով հանդերձ այդ քննադատող և ըսինք բանապաշտ ոգիէն իր ողբերգու. թիւններուն նիւթին մշակման մէջ, որոնք ընդհանրապէս դիցաբանական խորք մ'ու. նին, կը համարէր նոյնքան շինող և բա. րոյական գործ մ'ընել որքան կատարած էին Եւրիդէս և Սոփոկլէս իրենց կրօնա. բարոյական մտայնութեամբ՝ ողբերգու. թեանց միջոցաւ:

Այնու համդերձ հին գրողներէ ինչպէս և նոր ուսումնասէրներէ Եւրիպիդէս ամ.

բաստանուած է իբր մէկը՝ որ հաւատարմութիւններուն չ'ընծայեր աստուածներուն, կը մերժէ բարոյականն և ընկերային կարգերը: Առաջին անգամ կատակերգակ հեղինակներու ձեռքով յայտ կու գայ այդ ամբաստանութիւնը. Արիստոփան մանաւանդ բացորոշ կը յայտարարէ «Գորտեր» ու մէջ թէ Եւրիպիդէսի ողբերգութիւնները կը սորվեցնեն արհամարհել աստուածները: Բայն մեծ կատակերգակին այս վարկածը այնքան ստոյգ չէ, Եւրիպիդէս անաստուած մը չի յայտնուիր իր գրական գործին մէջ. իր ստեղծած անձերէն մէկուն կամ միւսին արտաբերել տալ կրօնքի հակառակ խօսքեր, չի նշանակեր թէ հեղինակը անաստուած մըն է. ինք պարտաւորեալ էր պահել միշտ ողբերգութեան մէջ անձերու նկարագիրն և մտայնութիւնը. և ահա ինչ որ կատարած է բանաստեղծը՝ իր իսկ խոստովանելով, իր Թատրոնի ընթացքին: Սակայն ամենաստոյգ է որ Եւրիպիդէսի կազմած գաղափարները աստուածութեան և կրօնքին նկատմամբ, համաձայն չէին ժամանակին և ժողովրդեան մէջ տիրող կրօնական ըմբռնումին և մանաւանդ աւանդական դիցաբանութեան: Անկարելի էր իրեն՝ հաւատք ընծայել բոլոր այն անմիտ և ծաղրական արարքներուն և զգալի գործութեանց, զոր դիցաբանութիւնն և ժողովրդեան կրօնքը կը վերագրէին աստուածներուն: Իր անձերէն մէկը կ'ըսէ. «Եթէ աստուածները ամօթալի գործեր կը կատարեն, աստուած չեն»: Իսկզբնի նոյն պէս կ'արտայայտուի. «Չեմ կարծեր որ աստուածներէն մէկը չար ըլլայ»: Ահա իր հոգւոյն ըմբոստացումը հին դիցաբանութեան այդ մասին դէմ՝ որ կրօնքին մէջ ներմուծած էր հակաբարոյական արարքներ:

Եւրիպիդէս չընդգրկելով հանդերձ դառուն կրօնական դաւանանքը, չունի նաև աստուածութեան նկատմամբ յղացում մը, ըմբռնում մը, որ գոհացում տայ իր միտքին: Ինք կ'անգիտանայ իրապէս թէ ինչ է աստուածութիւնը և իր վարանման մէջ կը ճգնի խուզարկել և փնտռել, և կը

մտածէ եթերային անգայտութիւններուն վրայ, կեանքին և շարժումին վրայ, զօրութեան և ոյժին վրայ. իր ողբերգութեանց մէջ շատ ակներև է այս տարակոյսի զգացումը և բազմաթիւ տեղերու մէջ կը յայտնուի: Չի գիտեր թէ Արամազդ ինչ է, մարդկային միտքը, բնութեան հանրը, զօրութիւն մը թէ անձ մը որ իր գահն ունի երկրիս վրայ և ծածուկ ճամբաներով ու արդարութեամբ կը ղեկավարէ մարդկային գործերն և երկիրս: Չընծայեր նաև աստուածութեան մարդակերպ ձևեր, որովհետև աս ալ հակառակ է իր իմաստասէրի միտքին. կը սրբէ և կը մաքրագործէ՝ որքան կարելի է, աստուածութիւնը մարդկային ախտերէն և թերութիւններէն, սակայն չի կրնար որոշակի անձնատրեղ և սահմանել անոր էութիւնը, յանգիլ ըմբռնումի մը՝ որ գոհացնէ և հանգստացնէ իր հոգին: Ուրեմն ինք կը յայտնուի հակառակորդ և մերժող հինէն ժողովրդեան փոխանցած կրօնական դաւանանքին և շատ բացորոշ է հակադրութիւնը իր և դարուն ու ժողովրդեան մէջ գոյացած մտայնութիւններուն՝ կրօնքին նկատմամբ:

Ինչ ալ եղած ըլլան Եւրիպիդէսի կրօնական և բարոյական գաղափարները, ինք անձնապէս հաւատացող մ'եղած ըլլայ կրօնական դաւանանքի կամ անտարբեր մը, կըցեր է քերթողութեան ներկայացնել իր հոգւոյն վիճակը, և մեզի կարեւորն այս է. այդ քերթողական ներկայացումն ալ այնքան յաջող և փայլուն է, որքան աւելի մեծ արուեստագէտի յատկութիւններ ցոյց տուած է անով: Միւս կողմէ սակայն կարելի չէ մերժել թէ իր, ինչպէս ո՞նէ հեղինակի գրական արտադրութեանց մէջ, նիւթին քերթողական հիւսուածքին, ոճին, արտայայտութեան, յուզելու կարողութեան սերտորէն կապուած է կրօնական, բարոյական և ընկերային գիտելեաց նկատմամբ հեղինակին կազմած յղացումը և տրամախոհական մասը:

Շատ իսկ ծանօթ է թէ ինչպէս յոյն ողբերգութիւնը ծնունդ եղած է դիցաբան-

նական մտայնութեան, այդ պատճառաւ անոր նիւթ ընձեռած են կրօնական առասպելները. նիւթէն զատ հիւսուածքին և կազմին մէջ ալ կրօնական մասը գերակշիռ է և շատերէ՝ մանաւանդ հնութեան մատենագիրներէն յոյն ողբերգութեան մէջ տիրող տարրը կը համարուի ճակատագիրը՝ որ գործողութեան ամբողջ ընթացքին անձերը և ղէպքերը կ'առաջնորդէ իրենց վախճանին, ճակատագրին այս բացարձակ տիրապետութիւնը սակայն բոլոր յոյն ողբերգութեան մէջ չէ. զայն կը տեսնենք Եսքիդէսէ մեզի հասած Որեստէականին մէջ և զուցէ կար նաև իր միւս թատերգութեանց մէջ ալ. սակայն իր անմիջական յաջորդը՝ Սոփոկլէս արդէն իսկ մեզի կը ներկայացնէ ողբերգութիւնը տարբեր առասպելի վրայ, ապառազրուած ճակատագրի բռնութենէն, հիմնուած իր հերոսներուն հոգեբանական տուեալներուն վրայ, իր ողբերգութեան իբր նիւթ և շրջանակ կը ծառայեն նորէն ղիցաբանական աւարդներ, ճակատագրի զօրութիւնը. սակայն անձինքը կը գործեն մղուած իրենց ներքին հոգեկան ոյժերէն. իդիպոս թաւազաւորին մէջ անգամ՝ ուր կարծես մարդիկ կոյր գործիչներ են ճակատագրին, լուրջ ըննութիւն մը ցոյց կու տայ որ ասիկա լոկ խարէական է, և թէ բուն տոսմը իբր առանցք ունի այն ներքին խռովքն և տառապանքը՝ զոր կը զգայ հերոսին պարզուկ հոգին, տեսնելով ինքզինք անգիտակցաբար շաղախուած անորակելի ռճրագործութիւն. ներով, Հետեաբար յոյն ողբերգութեան մէջ ղիցաբանական առասպելները մարդկայնացնել, կիսաստուածներն և հերոսները նուաստացնել Եւրիպիդէսէն չի սկսիր, ինչ որ ընդհանրապէս ընդունուած է. նոյնը ըրած էր նաև Սոփոկլէս. Երկու հեղինակներուն մէջ սակայն կայ տարբերութիւն մը. Եւրիպիդէս չի բաւականաճառ առասպելը մարդկայնացնելով, այլ նաև կը ջրնադատէ զայն. մինչ Սոփոկլէս կ'ընդունի ինչպէս ներկայացուցած է ղիցաբանութիւնը. եթէ փոփոխութիւններ կատարէ, յաւելումներ կամ յապաւումներ, անա-

ղարտ կը պահէ միշտ առասպելին ձկտումն և ոգին. իր կրօնական գագաթումը և հնութեան ունեցած յարգանքը թոյլ չեն տար իրեն նոյն իսկ կասկածիլ այդ առասպելներուն վրայ. մէկ խօսքով, մարդկային բարոյականով ու բանականութեամբ չի ըններ գանձը. Ընդհակառակն Եւրիպիդէս՝ հակառակ Սոփոկլէսի և ժամանակին ընդհանուրին սովորութեան և հաւատալիքին, ողբերգութեան մէջ կը մտցնէ բանապաշտ և ըննադատող ոգին, որ յետոյ երբ հելլէնները պիտի յաղթանակեն բարբարոսներու, մուտք պիտի գտնէ յոյն բովանդակ կեանքին մէջ. Այդ ոգիով ամէն մէկ նոր ողբերգութեան մէջ բնի վրայ կը հանէ կրօնական, ընկերային և կամ բարոյական հարց մը՝ ղիցաբանական առասպելի մը նիւթին ներքեւ. ամբողջապէս կամ մասամբ կը փոխակերպէ այդ գոյցը իր մտքին համեմատ, հարցին լուծումը կը փնտռէ ոչ թէ հիներու անալոյլ ու պայծառ հաւատքին մէջ այդ առասպելին, այլ դարուն նոր ծագող ըննադատութեան և բանապաշտութեան հոգին մէջ, յայտնուելով գիտնական մը և իմաստասէր մը. Առասպելներն ըմբռնելու և ներկայացնելու իր այս եղանակը ժողովրդայն մէկ փոքր մասին միայն հաճելի անցաւ, որով չյարգուեցաւ և չյայթանակեց, մինչ Սոփոկլէս ժողովրդեան խանդավառութեան միակ առարկան մնաց.

Եւրիպիդէսը կը հակադրեն նաև Եսքիդէսի՝ իբր իրենց մտայնութիւններով իբրաբուն ընդդիմակաց, Որեստէս ստոյգ է Սոփոկլէսի և Եւրիպիդէսի գաղափարակցութեամբ տարամբժ ըլլալին, այնքան ալ դուրին չէ նոյնը վերագրել Եւրիպիդէսի և Եսքիդէսի. կարելի է ըսել թէ վերջիններու հոգեկան վիճակը ողբերգութեան նիւթին՝ ղիցաբանական առասպելին հանդէպ՝ համեմատն է Եսքիդէս ծերացած էր երբ Աթէնքի մէջ ծնաւ ըննադատական ոգին, հետեաբար ղժուարաւ կրնար ազդուիլ գիտական այդ նոր ուղղութենէն. սակայն ի բնէ ըմբոստ հոգի մ'ունէր և հետապնդող մարդկային արդարադատու-

Թեան, միւս կողմէն սակայն ջերմ հաւատացող մըն էր՝ Պիոնիւրի նման, և իր կրօնական խոր զգացումը չէր թուլատրեր իրեն զիցարանական դէպքերը մերժել կամ էական փոխակերպութիւններ մտցնել առնոց մէջ, այն պատճառաւ կը ջանար միշտ որոնելու բացատրութիւն մը՝ որ փրկէ թէ՛ կրօնական զգացման պահանջը և թէ՛ իր բարոյական ազատագրեալ գիտակցութիւնը, կրօնքին մէջ անմարդու շատ բաներ սպրդած էին. իմաստունին՝ այսինքն բանաստեղծին պարտքն էր յստակել և նախկին սորոտութեան առաջնորդել կրօնը. այսպէս Եսքիդէս ալ տեսակ մը քրոնիկոս կը յայտնուէր ժողովրդեան կրօնական հաւատալիքներուն. Որեատէակաւնին մէջ Որեատէսի անգործ և անխիղճ իր մայրն սպաննելը՝ Սպարտանի մէջ հրամանը լուկ կատարելու համար, Սոփոկլէս կրնար ընդունիլ անվրդով՝ և այնպէս բեմի վրայ հանել. Եսքիդէսի համար այդ դէպքը կը ներկայանայ իրր գիտակցութիւնը տանջող հարց մը, զոր միայն բեմադրել չի բաւեր, այլ անոր լուծում մը տալ հարկաւոր է, որպէս զի ուրիշ խտովալից խնդիրներ ալ չծնան, և ինք անոր կ'աշխատի. միայն իր տուած լուծումը կը ֆնայ միշտ կրօնական շրջանակի մէջ. մինչ Եւրիպիդէս յետոյ պիտի դատապարտէ Սպարտանի հրամանն ալ:

Սյապէս Եւրիպիդէս կ'անջատուի իր երկու ողբերգակ մեծ ընկերներէն ալ, իր ըմբռնելու և տրամախոհելու նորութեամբ թատերգութեան պարունակած կրօնաբարոյական նիւթին շուրջ. չունի մէկուն անայլայլ առարկայականութիւնը ինչպէս և միւսին աստուածներու անդիմադրելի երկիւղածութիւնը. կը մերկացնէ, կը քրոնիկոսացնէ և կը խորագանէ հերոսներու և աստուածներու շուռայտ, ոխակալ և անարգար գործերն և անոնց հակամարդկային բնոյքը կը պարզէ. յայտնի է որ իր այս ձկտումով պիտի նկատուէր թշնամի աստուածներու. Եսքիդէսի և Սոփոկլէսի գործերուն մէջ ալ կան բազմաթիւ դրուագներ ուր ցոյց տրուած են աստուածներու այս

մեղապարտ գործերը. Սոփոկլէսի Սյապին մէջ Աթենաս Դիակալութեամբ տոյնուած Սյապի դէմ՝ որ, երբ ճակատամարտի մը մէջ Դիցուհին մերձեցած էր իրեն զինքն ուղղով, արհամարհած էր առնոր սոսկալիքներու, արհամարհած էր առնոր օժանդակութիւնը ըսելով. «Քինս միւս Աքեանները քաջալերել. ուր ես կամ, հոն թշնամին չի կրնար յաղթել». Սաստուածուհին՝ վիրաւորուած Սյապի այս անարգող խօսքերէն այդ մեծ հերոսը կը մատնէ ինկազարութեան և ապա ամօթալի մառուան, Եսքիդէս Ագամեմնոնի մէջ ներկայացուցած է Կլիտեմնեսդաւի անհաւատարմութիւնը անարգել իր նպատակին դիմող, սպաննելով ամուսինը և հոմանին զահ բարձրացնելով. Եւրիպիդէսի մէջ սակայն այդ դէպքերը շատ աւելի են. յետոյ իր իմաստասէրի միտքը կը ջանայ քննութեան բովէն անցնել այդ արարքները և անոնց յոռի ու վատ կողմերը ուղղակի տեսնել. հուսկ իր ամէն ինչ առածներու և ասացուածներու ձևով ներկայացնելու դիտումը, ասացուածներու հաւաքածոներ կազմողներու ժողովի տուած է ամէնէն շատ իրմէ խօսքեր և ցայտուն առածներ, ուր այդ տեսակ բացատրութեանց ստէպ կը հանդիպենք, այս պատճառաւ իրմէ հասած են մեզի շատ աւելի գործեր և բացատրութիւններ, որ մեզի յայտնեն զինք թշնամի աստուածներու:

Եւրիպիդէս միայն աստուածներն ու հերոսներու գործերը չի քննադատեր, այլ նաև իրմէ նախորդ հեղինակներն ալ, ինչպէս Եսքիդէս. Եսքիդէսի Նուիրաբերքին մէջ Ելեկորաւ իր սպանուած հոր գերեզմանին վրայ կը գտնէ մազերու փունջ մը և կը կարծէ իր տարագրուած եղբորն ըլլայ, զաղտնի հայրենիք վերադարձած՝ հորը վրէժն առնելու համար. այս հետևութեան կը յանգի որովհետեւ բաղդատելով այդ մազերը իր վարսերուն հետ նման կը գտնէ. Նէս Սեսուր գերեզմանին վրայ կը տեսնէ ոտքի հետքեր որ իրենց ձևով և չափով իր ոտքերուն համանման կը գտնէ ու կ'եզրակացնէ թէ Որեստէսն է. Եւրիպիդէսի Ելեկորային մէջ ալ դատարարակը

այս ապացոյցները կը մէջբերէ համոզելու
 էլեկտրան թէ եկողը եղբայրն է. սակայն
 աղջիկը աւելի բանադատ, կը տրամաբա-
 նէ. Որեստէս ռազմիկներու մարզարաննե-
 րու մէջ մեծցած է ազատ, մինչ ինք ամէն
 օր սանտրով յարդարած է իր վարսերը.
 յետոյ նման մագեր կրնան ունենալ ա-
 րհեստից չեղողները ալ: Նկատմամբ ոտքի
 հետքերուն կ'ըսէ թէ ամուր հողը հետք
 չ'ընդունիր և թէ աղջկան և տղու ոտքերը
 իրարմէ տարբեր կ'ըլլան և տղունը մեծ,
 Հուսկ դաստիարակը երբորդ ապացոյց մըն
 ալ կու տայ ճանչնալու իր եղբայրը, (յի-
 շուած Եսքիդէսէն ալ), այսինքն այն ասղնե-
 գործ կտաւ որով պարուրած էր զինք
 էլեկտրա երբ տակաւին փոքր՝ կը հար-
 կաղկտէր փախչիլ հայրենի տունէն, աղ-
 ջիկը կը պատասխանէ թէ նոյն ատեն ինք
 ալ փոքր էր և թէ կարելի չէ որ Որես-
 տէս այլևս մեծցած՝ տակաւին վրան կրէ
 այդ զգեստը: Եւրիպիդէս ուրեմն մէկու մը
 չի խնայեր, ամէն ինչ անողոր ըննութեան
 կ'ենթարկէ որպէս զի բնական, մարդկային
 և տրամաբան ըլլայ: Աստուածներն կ'իջ-
 նեն իրենց լուսեղէն գահոյքէն, հերոսներ
 իրենց գերբնական շրջածիրէն. ամէն բա-
 նի մէջ կը փնտռէ մի միայն ճշմարտու-
 թիւնն և բանաւորութիւնը, որոնցմէ դուրս
 իրեն համար առաքինութիւն և հոգիի մե-
 ծութիւն չկայ: Կ'ատէ միանգամայն կի-
 ները իրենց փոփոխամիտ և խաբէական
 բնաւորութեան համար. Սոփոկլէս արդէն
 ըսած էր. «Այլաբար իմ վրայ կնոջմէ աւելի
 չար բան մը չկայ ու պիտի չըլլայ»:
 Եւրիպիդէս կնոջական նկարագիրներու իր
 անմահ վերլուծումներուն մէջ, դեռ աւելի
 ծանօթացած էր կիներու այդ չարութեան,
 ինչպէս Մէդէայի մէջ, ու անոնց թշնամի
 դարձած:

Եւրիպիդէսի բերած մտածման այդ նու-
 րութիւնը արդիւնք էր խառնուածքին և
 ստացած դաստիարակութեան, ինք կ'ապ-
 րէ՛ր՝ Սոփոկլէսի հետ, այնպիսի ժամանա-
 կամիշոց մը, որ անցը մը կը կազմէր
 դարձ մը ուրիշ դար. և ճիշդ այդ ատեն
 իրենց ապրած միջավայրին մէջ տեղի կ'ու-

նենար խղճի ամենամեծ ճգնաժամ մը. և
 երկուքն ալ իրենց գործին մէջ կը ներ-
 կայացնեն այդ ճգնաժամին բարոյական և
 հոգեկան պայմանները: Սակայն մինչդեռ
 Սոփոկլէս իր զուարթ և անայլալ խառ-
 նուածքով և ստացած դասական դաստիա-
 րակութեամբ կը համակերպի անցեալի
 կրօնական յղացումին, միւսը իր անբա-
 մաղծ և զգայնոտ խառնուածքով ինչպէս
 նաև առած դաստիարակութեամբ (իմաս-
 տասիրական և հոստորական կրթութիւն
 ստացած էր) չի կրնար ապրիլ անցեալի
 պայծառաշող կեանքը, ինչպէս նաև գրե-
 նել բանաձև մը, զգալափար մը՝ որ գահա-
 ցում տայ իր տատամսոտ և անհանդարտ
 հոգոյն: Բնութիւնէն օժտուած էր ցերթո-
 ղական տաղանդով ու մեծ ձիրքերով. ճոխ
 երևակայութիւն, բեմախօսելու յաջողու-
 թիւն, շնորհք, հոգեբանական վերլուծումի
 ծայր աստիճան դիւրութիւն, ինչպէս նաև
 ողբերգելու և յուզելու գերազանց կարո-
 ղութիւնը, այսինքն pathosը, որու մէջ՝
 Արիստոտէլի տեսութեամբ, իրեն չափ չեն
 յաջողած Եսքիդէս և Սոփոկլէս: Արդ ինք
 բանաստեղծի այս կարողութիւններով կը
 ներկայանայ հասարակութեան ու կը ճգնի
 այնպիսի թատերական նիւթեր բեմադրել,
 որ ազդու կերպով կարենան լուծում տալ
 իր հոգին վրդովող և տուայտեցնող բոլոր
 ընկերային, բարոյական և կրօնական հար-
 ցերուն: Թատրոնը իրեն համար բանա-
 տեղծական հանճարը ցուցադրելու միջոց
 մը հանդիսանալէ աւելի, դաշտ մը կ'ըլ-
 լայ խռովայոյզ փնտառողներու և ցաւա-
 տանջ խուզարկութեանց, հուսկ յանգելու
 բարոյական գիտակցութեան ազատագրու-
 մին. իսկպէս ատենն մը հոգեկան, ըն-
 կերային և կրօնական տաք բանավէճերու:
 Իբր թատրոնգալ բանաստեղծ չէր կրնար
 ամբողջապէս մերժել դիցաբանական ա-
 ռասպելը (որու չէր հաւատար), վրան զի
 ան կը կազմէր ողբերգութեան տառմին
 առանցքն և էութիւնը. բայց ինք կ'աշ-
 խատի փոփոխել առասպելին հիւսուածքը,
 նոր դէպքեր հնարել, անձերու նկարագրե-
 ները այլափոխել, ամէն ինչ բնական և

մարդկային ընել, որպէս զի իր իմաստաւորական ձկտումներուն համապատասխանէ. կը յանդգնի կատարել այս ամէնը, երբ նոյն իսկ հարկ է այնու աղարտել առասպելին նկատմամբ հին սերունդին ստեղծած երեակայական զեղեցիկ տեսիլը: Մենք իր թատրոնին մէջ Աստուածներու շքեղ պատկերին ներքե կը տեսնենք մարդկային սիրտեր իրենց յոյզերով, ախտերով և անկուսներով, նրբարուեստ ու ջերմ վերլուծումէ անցած, անոնք կը մոռնան իրենց վեհութիւնը, մարդկային նուազ քայց սիրատապ և յուսատանջ կեանքը նախընտրելով: Արդ պահանջել իրմէ Սոփոկլեանն այսօր առարկայականութիւնն և աւանդական տեսիլներու պաշտամունքը՝ անտեղի է. իսկ այդ առարկայականութիւնը չունենալուն համար մերժել ընծայել իր ողբերգութեանց հանճարի դրոշմը՝ անարդար է: Արիստոփան Գորտերու մէջ Եսքրիդէսի ըսել կու տայ, թէ Եւրիպիդէսի բանաստեղծութիւնը իր հետ վերջացաւ: Աս ճշմարիտ չէ. Եւրիպիդէսի մտքուցած նորութիւնները՝ թատրերգութեան կազմին մէջ, այնքան համապատասխան էին դարուն նորածագ մտայնութեան, մարդկային բանին ազատագրումի ձկտումները յատկանշող, աւելի հոգեկան բարոյական մը ստեղծագործող, որ անոնք միայն, առանց նկատի առնելու հեղինակին քերթողի ձերքերը, բաւական եղան իր թատրոնը անմահացնելու և միակ տիրոջն ընելու յաջորդ յոյն և միւս ազգերու թատերական գրականութեանց վրայ. տիրապետութիւն մը միահանան և նշանակալից: Ու Եւրիպիդէս Արիստոտելէն մինչև Կէօթէ այնքան մեծ համարուեցաւ որքան էին Եսքրիդէս և Սոփոկլէս:

Ս. Մ.

Ի Դ Ա Մ Ե Ն Դ Է Ս

ՄԵՆԱԽՈՒՄ ԱՂՈԹՔԸ

Գիշերն արդէն մօտեցեր՝
 Կը խրտացնէր ըստուերի քողը նախկին
 Եկեղեցւոյն ընդարձակ՝ լուրջ ու լըռիկ
 Կամարներուն տակ, Հոս հոն
 Կուճերուն վրան ըսպիտակ
 Քահանայից դամբաններուն, ճաճանչներ
 Տըմոյն մեռնող լոյսի՝ թանկ
 Անցած չքնաղ՝ պակիներէն նըկարուն
 Լուսանցքներէն նրբերի,
 Կը թուէին վարանոտ
 Տալու յետին մեղամաղձիկ հրաժեշտին:

* *

Խորանիկի մը առջեւ
 Ուր ստուերը հոծ աւելի
 Կենդանացած էր հազիւ
 Հազ շառագոյն ու պլպլուն բոցիկէն,
 Որ մերթ ընդ մերթ կանթեղի մ՝
 Յատակէն վեր կ'ոտոտոտէր,
 Կին մը՝ կարգուած, սիրունի,
 Մայր մը թերեւ, թերեւ քոյր մ՝, ո՛վ գիտէ...
 Գետին ինկած ըղձափափազ՝ կաթոգին
 Իր սրտին մէջ պահելու
 Յուսահատ յոյս մը վերջին,
 Մոմագոյն դէմքը թեւերուն մէջ ծածկած՝
 Աղերսահայց, կարկառուն.
 Ճերմակ ձեռտին միացուցած սերտօրէն,
 Կը հեծկտար աղօթք մը լուռ՝ անմըտունչ:

Խաչելեալն

Անուին տըխուր դարձուց կընշը վըրայ,
 Եւ թընցաւ թէ ստուերին մէջ ձայն մը մեծ
 Կը պաղատէր զթնութիւն...
 ... Աստուածային զթնութիւնն
 Որ միշտ կ'իջնէ տառապալկոծ մարդկային
 Արարածոց վրայ, որոնք լուռ կ'ուզերձեն
 Յաւին աղօթքը մենիկ: